

Юрчик Г. М., к.е.н., доцент, Комар С. О., студентка 2 курсу спеціальності «Економіка» (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ТІНЬОВА ЗАЙНЯТІСТЬ ТА ЗАРОБІТНА ПЛАТА В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАГРОЗИ

Конкретизовано сутність і фактори тінізації зайнятості та заробітної плати. Проаналізовано масштаби та тенденції тінізації національної економіки як передумови тінізації ринку праці. Обґрунтовано співвідношення формальної та тіньової зайнятості в Україні. Визначено масштаби тіньової заробітної плати в національній економіці. Конкретизовано соціально-економічні наслідки тінізації зайнятості та заробітної плати в Україні.

Ключові слова: зайнятість, тіньова зайнятість, ринок праці, заробітна плата.

Вступ. Одним із вкрай негативних явищ на національному ринку праці (РП), що загрожує соціально-економічній безпеці держави, є переміщення частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до тіньового. В межах тіньового РП приховуванню в тій чи іншій мірі підлягає зайнятість населення і заробітна плата, що проковує низку загроз: посилення соціальної напруги, поляризація населення за доходами, підрив фіскальних засад функціонування держави, макроекономічна нестабільність тощо.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню тіньової зайнятості та заробітної плати перебуває в центрі уваги значної кількості вчених, які опікуються проблемами тінізації економіки та РП. Детальні дослідження з даної теми проводили та проводять Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Інститут демографії і соціальних досліджень, Е. Лібанова, Д. Гетманцев, Ю.М. Харазішвілі, В.І. Данилишин, О.М. Стефанків, Л.С. Шевченко та інші науковці. Попри наявність значної кількості досліджень у відповідній сфері, все ж проблема тінізації зайнятості та заробітної плати на національному РП не втратила своєї актуальності та потребує подальших розвідок.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження масштабів, факторів на соціально-економічних наслідків тінізації зайнятості та заробітної плати в Україні.

Наукові результати. Однією з найважливіших характеристик ринку праці в Україні є високий рівень тіньової зайнятості та заробітної плати, який зберігається всі роки її незалежності. Чинники формування та збереження цього явища є добре описаними в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі (рис. 1).

Рис. 1. Фактори тінізації зайнятості та заробітної плати в Україні
Джерело: узагальнено та побудовано авторами на основі [4; 10; 11; 3]

Усі причини тінізації зайнятості та заробітної плати можна умовно структурувати на економічні, соціальні та адміністративно-правові, які в свою чергу варто розглядати через призму об'єктивності та суб'єктивності. Безумовно, об'єктивні фактори тінізації є визначальними, адже в їх основі покладено регуляторні механізми. В той же час, не варто не дооцінювати вплив суб'єктивних факторів, дія яких обумовлена правовим нігілізмом, низькою правовою культурою, різного роду лобіюванням тощо.

Опосередковано про значні масштаби тінізації зайнятості в Україні свідчить рівень тінізації національної економіки. За даними Мінекономрозвитку інтегральний рівень тінізації національної економіки протягом 2010-2017 рр. суттєво змінювався (рис. 2). Так, свого максимуму відповідний показник сягнув у 2014-2015 рр. (40% і біль-

ше).

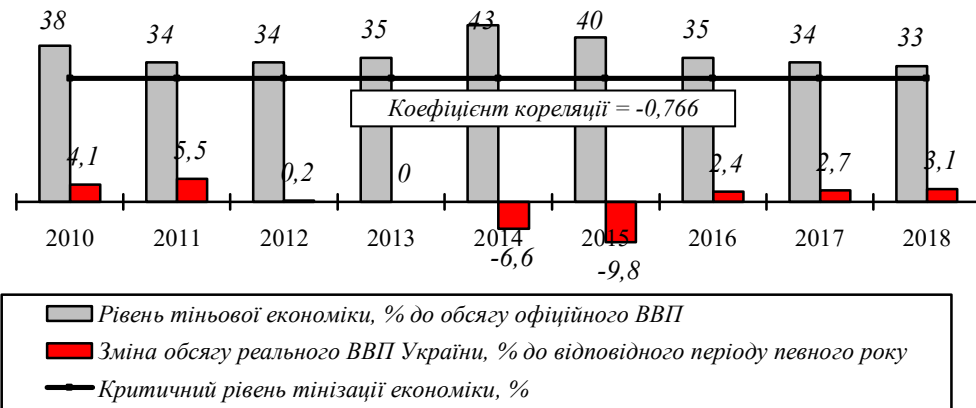
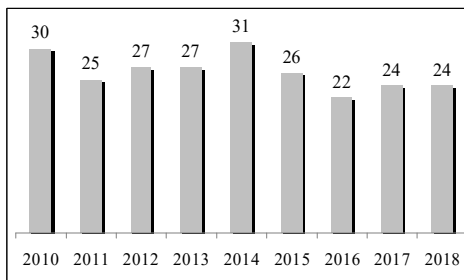

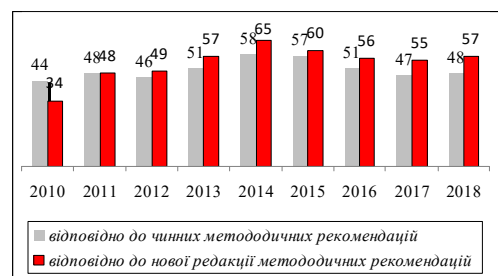
Рис. 2. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні та приріст офіційного ВВП в Україні, 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Держстату та Міністерства економічного розвитку і торгівлі [6; 8]

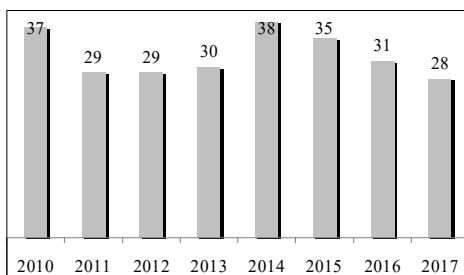
Окрім інтегрального показника рівня тінізації економіки, Мінекономрозвитку розраховує рівень тіньової економіки за різними методиками (рис. 3).

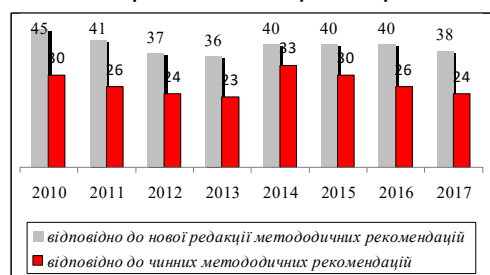
а) метод збитковості підприємств

б) метод витрати населення – роздрібний товарооборот

в) електричний метод

г) монетарний метод

Рис. 3. Рівень тінізації національної економіки за різними методиками

Джерело: побудовано авторами за розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі [0]

В той же час, з 2016 р. намітилась тенденція до зниження рівня тінізації економіки, сягнувши мінімального рівня у 2017 р. (32%). Попри, здавалося б, на перший погляд, позитивну динаміку щодо тіні-

зації національної економіки, все ж протягом 2010-2017 рр. її рівень перевищував критичний рівень тінізації, який визначений на рівні 30%. Значні масштаби латентної економічної діяльності в Україні, що перевищують критичний рівень (30%), утворюють свого роду «паралельну» державу та є загрозою функціонування офіційної економіки та соціальної безпеці держави. Адже суттєве зростання рівня тінізації економіки супроводжується зниженням офіційного ВВП, а коефіцієнт кореляції дає право стверджувати про наявність достатньо щільного та оберненого зв'язку між ними.

Порівняння відповідних показників свідчить, що найвищий рівень тіньової економіки демонструє метод витрати-роздрібний товарооборот (як за чинними методичними рекомендаціями, так і за їх новою редакцією). Показово, що результати оцінювання рівня тіньової економіки за монетарним методом за різними підходами суттєво відрізняється. В той же час, масштаби тінізації економіки за електричним методом та методом збитковості підприємств є суттєво нижчим та в певних роках є нижчим критичного рівня.

Безумовно, значний рівень тінізації національної економіки зумовлює тінізацію зайнятості та соціально-трудова відносин. Кількісну оцінку тіньової зайнятості наводить Державна служба статистики за результатами вибіркового обстеження домогосподарств. Зокрема, за вказаними даними частка працюючих в «тіні» на ринку праці України протягом 2010-2017 рр. варіювала в межах 22,9-26,2% (рис. 4).

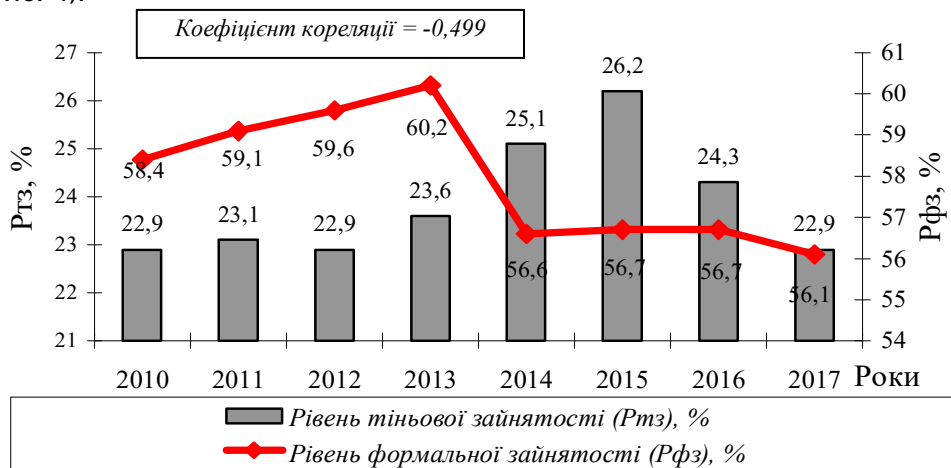

Рис. 4. Динаміка рівнів формальної та тіньової зайнятості в Україні
Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики [0]

Порівнюючи тенденції розвитку легальної та тіньової зайнятості в Україні в останні три роки, слід відмітити їх протилежну спрямованість. Показово, що протягом 2010-2017 рр. практично кожен четве-

ртий працюючий в Україні був охоплений тіньовою зайнятістю.

Значний рівень тінізації зайнятості населення обумовлює тінізацію заробітної плати. Достовірних даних про рівень тінізації оплати праці в межах національної економіки не існує. При оцінюванні масштабів тіньової заробітної плати переважають експертні оцінки, які варіюють в межах від 45-50%. За даними Державної фіскальної служби, тіньові зарплати в Україні виплачують близько 60% роботодавців.

В цілях визначення масштабів тіньової заробітної плати в рамках даного дослідження проведено власні розрахунки. Зокрема, авторське обґрунтування рівня тіньової заробітної плати базується на показниках рівня тіньової економіки та частки заробітної плати у ВВП:

$$ВВП_{\text{тіньовий}} = P_{\text{тін.економіки, \%}} \cdot ВВП_{\text{офіційний}}, \quad (1)$$

$ВВП_{\text{тіньовий}}$ – рівень тіньового ВВП, млн грн.; $P_{\text{тін.економіки, \%}}$ – рівень тіньової економіки, %; $ВВП_{\text{офіційний}}$ – офіційний ВВП (за даними служби статистики), млн грн

$$ЗП_{\text{тіньова}} = ВВП_{\text{тіньовий}} \cdot P_{\text{ЗП / ВВП, \%}}, \quad (2)$$

$ЗП_{\text{тіньова}}$ – тіньова заробітна плата, млн. грн.; $P_{\text{ЗП / ВВП, \%}}$ – частка заробітної плати у ВВП, %.

Результати розрахунків тіньового ВВП та тіньової заробітної плати представлені в табл. 1.

Показово, що протягом 2010-2017 рр. сума тіньової заробітної плати в національній економіці суттєво зросла, що в значній мірі обумовлено інфляційними процесами (рис. 5). При цьому розрахунки тіньової заробітної плати за інтервальним підходом «мінімум-максимум» свідчать, що верхня межа оцінки суми тіньової заробітної плати більше ніж вдвічі перевищує нижню. Так, у 2017 р. сума заробітної плати в «тіні» варіювала в межах від 280,7 до 643,3 млрд грн.

Таблиця 1

Розрахунок тіньового ВВП та тіньової заробітної плати в національній економіці

Роки	$ВВП_{\text{офіційний}}$, млн грн	$P_{\text{тін.економіки}}$, %		$ВВП_{\text{тіньовий}}$, млн. грн.	
		мінімум	максимум	мінімум	максимум
Розрахунок тіньового ВВП					
2010	1079346	30	45	323804	485706
2011	1299991	25	48	324998	623996
2012	1404669	27	49	379261	688288
2013	1465198	27	57	395603	835163

продовження табл. 1

2014	1586915	31	65	491944	1031495
2015	1988544	26	60	517021	1193126
2016	2385367	22	56	524781	1335806
2017	2983882	24	55	716132	1641135
Розрахунок тіньової заробітної плати					
	$P_{ЗП / ВВП, \%}$	$ЗП_{\text{тіньова}}$, млн грн			
		мінімум	максимум		
2010	48,0	155425,9	233138,7		
2011	47,0	152749,1	293278,0		
2012	50,3	190768,3	346208,8		
2013	49,9	197405,9	416746,3		
2014	46,3	227770,1	477582,1		
2015	39,1	202155,2	466512,4		
2016	36,6	192069,8	488904,8		
2017	39,2	280723,7	643325,0		

Джерело: розраховано авторами за формулами (1) – (2).

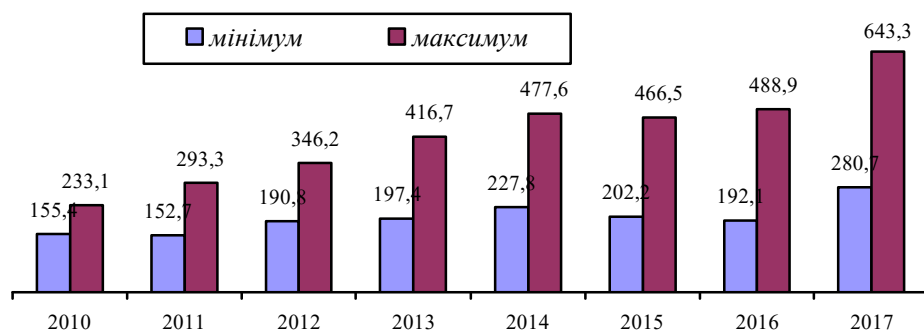

Рис. 5. Динаміка тіньової заробітної плати в національній економіці, млрд грн (авторські розрахунки)

Джерело: авторські розрахунки

Очевидно, що значний рівень тінізації заробітної плати чинить суттєвий вплив на доходну частину зведеного державного бюджету та Пенсійного фонду. Розрахунок фіскальних втрат зведеного державного бюджету та Пенсійного фонду внаслідок тінізації заробітної плати необхідно здійснювати на основі податкового навантаження, що відображає частку сплачених податків у ВВП (табл. 2).

Таблиця 2

Податкове навантаження в Україні, % до ВВП

Показник	2013	2014	2015	2016	2017
Податкове навантаження (за зведеним державним бюджетом), % до ВВП	24,2	23,2	25,5	27,3	27,8
Податкове навантаження (за загальнообов'язковим соціальним страхуванням), % до ВВП	12,9	11,4	9,5	5,4	6,3
Загальне податкове навантаження, % до ВВП	37	34,6	35	32,7	34,1

Джерело: розраховано авторами за даними Казначейської служби, Пенсійного фонду України та Державної служби статистики України [9; 7; 8]

Показово, що податкове навантаження в Україні за зведеним державним бюджетом протягом 2013-2017 рр. дещо збільшилось, водночас за загальнообов'язковим соціальним страхуванням – зменшилось. При цьому загальне податкове навантаження в Україні протягом означеного періоду варіювало в межах від 34,1-37% та зменшувалось.

Розрахунки свідчать (табл. 3), що тінізація заробітної плати зумовлює значні фіскальні втрати зведеного державного бюджету та Пенсійного фонду. Зокрема, у 2017 р. зведений державний бюджет втратив від 53,4 до 132,8 млрд грн, а Пенсійний фонд – від 14,3 до 30,1 млрд грн.

Таблиця 2

Фіскальні втрати зведеного державного бюджету та Пенсійного фонду внаслідок тінізації заробітної плати в національній економіці

Роки	Фіскальні втрати зведеного державного бюджету, млн грн		Фіскальні втрати Пенсійного фонду, млн грн		Загальні фіскальні втрати, млн грн	
	мінімум	максимум	мінімум	максимум	мінімум	максимум
2013	46165,9	56419,565	20049,9	30074,9	57507,6	86261,3
2014	45798,2	68040,496	17413,4	33433,7	52851,2	101474,2
2015	58081,4	88283,244	18123,0	32889,8	66768,9	121173,1
2016	55188,4	113771,74	10659,9	22504,3	64551,7	136276,0
2017	53395,4	132767,82	14349,5	30087,7	77669,6	162855,5

Джерело: розраховано авторами

Тіньова зайнятість та оплата праці є дуже складним та багатогранним явищем, яке впливає майже на всі економічні та соціальні процеси в суспільстві, має досить суперечливі і неоднозначні наслід-

ки. Переважно вплив цього явища на економічну систему розглядається в наукових колах як негативний, проте слід зазначити, що існують і деякі позитивні ефекти (табл. 4).

Таблиця 4

Наслідки тінізації зайнятості та заробітної плати

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Економічні	
☑ згладжування різких коливань в економічній кон'юктурі (аллокаційна функція)	☑ зменшення податкових надходжень та доходної частини бюджету (фіскальні втрати)
	☑ тіньові відносини деформують податкову систему
☑ підживлює ресурсами легальну економіку (дистрибутивна функція)	☑ деструктивно впливає на режим конкуренції, деформує механізм ринку
	☑ зниження керованості та інвестиційної привабливості економіки
☑ учасники тіньових відносин мають можливість додаткових доходів	☑ ускладнення виконання державою своїх фінансових зобов'язань
Соціальні	
☑ створює додаткові робочі місця та нові джерела доходу	☑ обмеженості можливостей щодо створення ефективних систем охорони здоров'я та освіти
☑ зниження рівня бідності та безробіття населення	☑ зниженні рівня соціального забезпечення та захисту населення
☑ посилення соціальної диференціації населення	☑ обмежені можливості щодо підвищення соціальних стандартів та гарантій
Політичні	
☑ ефективний менеджмент в тіньових структурах	☑ формування «паралельної держави» (держави в державі)
	☑ втрата довіри громадян до державних інституцій
	☑ формуванні негативного іміджу держави
	☑ криміналізація суспільства

Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 2; 3; 4]

Зокрема, тіньова зайнятість та оплата праці знижують рівень керованості та інвестиційної привабливості економіки, деформують податкову систему, ускладнюють виконання державою соціальних зобов'язань тощо.

Висновки і пропозиції. Тіньова зайнятість та заробітна плата є явищами, які загрожують соціально-економічній безпеці держави. Усі фактори, які зумовлюють тінізацію ринку праці, умовно можна поділити на об'єктивні (в їх основі лежать регуляторні механізми) та суб'єктивні (зумовлені правовим нігілізмом та браком правової культури). Непрямим індикатором рівня тінізації зайнятості та заробітної плати є рівень тінізації економіки, який за розрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі перевищує критичний рівень (30%). За оцінками Державної служби статистики рівень тіньової зайнятості в Україні протягом 2010–2017 рр. варіював в межах 22,9–26,2%. Достовірних даних про масштаби тінізації заробітної плати в

Україні не існує. За авторськими розрахунками масштаби тіньової оплати праці в національній економіці є досить значними (у 2017 р. складала від 280,7 до 643,3 млрд грн). Це зумовлює значні фіскальні втрати зведеного державного бюджету (у 2017 р. від 53,4 до 132,8 млрд грн) та Пенсійного фонду (у 2017 р. від 14,3 до 30,1 млрд грн). Окрім фіскальних втрат, тінізації ринку праці призводить до цілого ряду інших негативних соціально-економічних наслідків, поміж яких: зниження конкурентоспроможності та керованості економіки; труднощі виконання державою соціальних зобов'язань; втрата довіри громадян до державних інституцій, деформація податкової системи тощо.

1. Бойко Г. В., Дулеба Н. В., Левицька І. О. Тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку країни. *Вісник національного транспортного університету*. 2014. № 30 (2). С. 177–182. 2. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46–53. 3. Головченко О. М., Захарченко В. І. Тіньова економіка регіону: підходи, оцінки, сценарії. *Механізм дії тіньової економіки трансформаційного періоду* : монографія. Одеса : ТОВ «Лерадрук», 2012. Ч. 1. 135 с. 4. Гончарова В. О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави. Х. : ХНУ, 2001. 195 с. 5. Економічна активність населення України 2017. *Державна служба статистики* : статистичний збірник. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2019). 6. Загальні тенденції тінізації економіки України / Міністерство економічного розвитку і торгівлі. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: 15.03.2019). 7. Звіти про виконання бюджету Пенсійного фонду України 2013-2017 рр. / Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/category/informatsiya/byudzhet/arhiv-zvitnist-byudzhet/> (дата звернення: 15.03.2019). 8. Макроекономічна статистика. *Державна служба статистики України*. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2019). 9. Річні звіти про виконання державного бюджету України 2013-2017 рр. *Державна казначейська служба України*. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist> (дата звернення: 15.03.2019). 10. Савченко І. Г., Іорданов А. Є. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 107–116. 11. Ходжаян А. О., Шиптенко Т. В. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Сер. Економіка*. 2014. № 11 (164). С. 74–81.

REFERENCES:

1. Boiko H. V., Duleba N. V., Levytska I. O. Tinova ekonomika ta yii vplyv na

ekonomichnu bezpeku krajiny. *Visnyk natsionalnoho transportnoho universytetu*. 2014. № 30 (2). S. 177–182. **2.** Varnalii Z. S. Teoretychni zasady detinizatsii ekonomiky Ukrainy. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. 2014. № 1. S. 46–53. **3.** Holovchenko O. M., Zakharchenko V. I. Tinova ekonomika rehionu: pidkhody, otsinky, stsenarii. *Mekhanizm dii tinovoi ekonomiky transformatsiinoho periodu* : monohrafiia. Odesa : TOV «Leradruk», 2012. Ch. 1. 135 s. **4.** Honcharova V. O. Vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku derzhavy. Kh. : KhNU, 2001. 195 s. **5.** Ekonomichna aktyvnist naselennia Ukrainy 2017. *Derzhavna sluzhba statystyky* : statystychnyi zbirnyk. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 15.03.2019). **6.** Zahalni tendentsii tinizatsii ekonomiky Ukrainy / Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (data zvernennia: 15.03.2019). **7.** Zvity pro vykonannia biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy 2013-2017 rr. / Pensiinyi fond Ukrainy. URL: <https://www.pfu.gov.ua/category/informatsiya/byudzhet/arhiv-zvitnist-byudzhet/> (data zvernennia: 15.03.2019). **8.** Makroekonomichna statystyka. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 15.07.2019). **9.** Richni zvity pro vykonannia derzhavnogo biudzhetu Ukrainy 2013-2017 rr. *Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy*. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist> (data zvernennia: 15.03.2019). **10.** Savchenko I. H., Iordanov A. Ye. Tinovy sektor ekonomiky Ukrainy: analiz stanu ta napriamy detinizatsii. *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy*. 2012. № 3. S. 107–116. **11.** Khodzhaian A. O., Shyptenko T. V. Tinova ekonomika yak ekonomichna katehoriia ta obiekt otsiniuvannia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T.Shevchenka. Ser. Ekonomika*. 2014. № 11 (164). S. 74–81.

Yurchyk H. M., Candidate of Economics (Ph.D.), Associate Professor
Komar S. O., Senior Student (National University of Water and
Environmental Engineering, Rivne)

SHADOW EMPLOYMENT AND SALARIES IN UKRAINE: TRENDS AND THREATS

The purpose of this article is a study of the scale, factors on the socio-economic implications of shadowing of employment and wages in Ukraine. Shadow employment and wages are phenomena that threaten the social and economic security of the state. All factors that predetermine the shadowing of the labor market can be divided into objective (based on regulatory mechanisms) and subjective (due to legal nihilism and lack of legal culture). An indirect indicator of the

level of shadowing of employment and wages is the level of shadowing of the economy, which according to the calculations of the Ministry of Economic Development and Trade exceeds the critical level. According to the State Statistics Service, the level of shadow employment in Ukraine during 2010-2017 varied from 22.9 to 26.2%. According to author's calculations, the scale of shadow wages in the national economy is quite significant (in 2017 it ranged from 280.7 to 643.3 billion UAH). This results in significant fiscal losses from the consolidated state budget (in 2017 from UAH 53.4 billion to UAH 132.8 billion) and the Pension Fund (in 2017 from UAH 14.3 to UAH 30.1 billion). In addition to fiscal losses, the shadowing of the labor market leads to a number of other negative socio-economic consequences, among which: reducing competitiveness and manageability of the economy; difficulties of the state in fulfilling social obligations; loss of citizens' confidence in state institutions, deformation of the tax system, etc.

Keywords: employment, shadow employment, labor market, wages.

Юрчик Г. Н., к.э.н., доцент, Комар С. О., студентка (Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно)

ТЕНЕВАЯ ЗАНЯТОСТЬ И ЗАРОБОТНАЯ ПЛАТА В УКРАИНЕ: ТЕНДЕНЦИИ И УГРОЗЫ

Конкретизирована сущность и факторы тенизации занятости и заработной платы. Проанализированы масштабы и тенденции тенизации национальной экономики как предпосылки тенизации рынка труда. Обоснованно соотношение формальной и теневой занятости в Украине. Определены масштабы теневой заработной платы в национальной экономике. Конкретизированы социально-экономические последствия тенизации занятости и заработной платы в Украине.

Ключевые слова: занятость, теневая занятость, рынок труда, заработная плата.
